

CONCEPTUAL FOREIGN POLICY OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN BASICS AND DIRECTIONS

Sarvarbek A. Fayzullaev

Independent researcher

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: "Neither East nor West" doctrine, the main features of the foreign policy, basic principles, Islamic Revolutionary Guard Corps, The Iranian Revolution, "Shia crescent" strategy, slogan "export of Islamic revolution".

Abstract: Cooperation with the largest countries of the world community, respect for Iran's great historical past, acceptance of its current leaders as the leaders of a leading world power - these days are becoming the main factors determining the approach of the Iranian leadership to discussing national issues.

Received: 06.10.23

Accepted: 08.10.23

Published: 10.10.23

ERON ISLOM RESPUBLIKASI TASHQI SIYOSATINING KONSEPTUAL ASOSLARI VA YO'NALISHLARI

Sarvarbek A. Fayzullayev

mustaqil tadqiqotchi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: "Na Sharq, na G'arb" ta'limoti, tashqi siyosatning asosiy xususiyatlari, asosiy tamoyillari, Islom inqilobi qo'riqchilari korpusi, Eron inqilobi, "Shia yarim oy" strategiyasi, "islom inqilobi eksporti" shiori.

Annotatsiya: Jahon hamjamiyatining eng yirik davlatlari bilan hamkorlik, Eronning buyuk tarixiy o'tmishiga hurmat, uning hozirgi rahbarlarini yetakchi jahon davlati yetakchilari sifatida qabul qilish – bugungi kunda Eron rahbariyatining milliy muammolarni muvaffaqiyatli yondashuvini belgilab beruvchi asosiy omillarga aylanmoqda.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН

Сарварбек А. Файзуллаев

Независимый соискатель

Ташкентского государственного университета Востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: доктрина “Ни Восток, ни Запад”, основные черты внешней политики, основные принципы, Корпус стражей исламской революции, иранская революция, стратегия “шиитского полумесяца”, лозунг “экспорта исламской революции”.	Аннотация: Сотрудничество с крупнейшими странами мирового сообщества, уважение к великому историческому прошлому Ирана, признание его нынешних лидеров лидерами ведущей мировой державы - в эти дни становятся главными факторами, определяющими подход иранского руководства к обсуждению национальных вопросов.
--	---

KIRISH

Jahon hamjamiyatining eng yirik davlatlari bilan hamkorlik, Eronning buyuk tarixiy o‘tmishiga hurmat, uning hozirgi rahbarlarini yetakchi jahon davlati yetakchilari sifatida qabul qilish – bugungi kunda Eron rahbariyatining milliy muammolarni muhokama qilish yondashuvini belgilab beruvchi asosiy omillarga aylanmoqda.

Milliylilik Eron tashqi siyosatining moslashuvchan quroli sifatida qaraladi, u Eronni xorijiy kuchlar tomonidan manipulyatsiyadan himoya qilish, Eronning hududiy yaxlitligini saqlash yoki mustaqilligini ta’minlash kabi turli holatlarda qo‘llaniladi. Shunday qilib, milliylilik etnonatsionalizm yoki lingo-millatchilik, dunyoviy millatchilik yoki diniy millatchilik kabi alohida ma’noda nazarda tutilmaydi. Buning o‘rniga, u zaruratni hal qilish uchun pragmatik tarzda qo‘llaniladi. Eroniylik Islom Respublikasini himoya qilish uchun har qanday mumkin bo‘lgan holatlarga qarshi moslashish imkonini beradi.

ASOSIY QISM

Eron tashqi siyosatining asosiy mohiyatini tushunish uchun, avvalo, 1979-yilgi Eron inqilobi g‘oyasini tushunishni taqozo etadi. Qisqacha aytganda, Eron inqilobi ichki diktaturaga, shuningdek, inqilobchilar tomonidan “adolatsiz” deb topilgan xalqaro dunyo tizimiga qarshi qo‘zg‘olon edi. Shunday qilib, Islom Respublikasi Sharq va G‘arb bloklari o‘rtasida bo‘lingan ikki qutbli dunyo tizimi dunyoning barcha xalqlari uchun adolat va xavfsizlikni ta’minlash kerak degan faraz asosida qurilgan edi. Eron Sovuq urush davrida Qo‘shilmaslik harakatining faol a’zosi bo‘lib, AQSH va Sovet Ittifoqining Yaqin Sharqdagi manfaatlariga keskin qarshilik ko‘rsatdi.

Shu tariqa Oyatulloh Xumayniyning “Na Sharq, na G‘arb” ta’limoti inqilobdan keyin Eron tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishiga aylandi. Ushbu umumiy ta’limotga ko‘ra, Eronning ustuvor vazifasi dunyodagi musulmon xalqlar va oxir-oqibat barcha “mazlum” xalqlar o‘rtasida mavjud dunyo tuzumi zulmiga qarshi “birlik”ni saqlash edi. Bir muncha vaqt bu siyosat chet elda “inqilobni eksport qilish” deb nomlangan. Biroq, bu terminologiya, shuningdek, Eronning bu harakatlari ikki qudratli davlatning har biri bilan samimiy munosabatlarni saqlab qolishga harakat qilayotgan konservativ arab hukumatlarining aksariyati tomonidan qo‘llab-quvvatlanmadi.

Eva Rakelning ta’kidlashicha, muvaffaqiyatsizlikning ikkita asosiy sababi bor:

Fors ko‘rfazi davlatlarining asosan sunniy aholisi Eron shia islom inqilobiga ergashishdan manfaatdor emas edi;

Eronning Iroq bilan urush va ichki iqtisodiy inqiroz kabi o‘z muammolari tufayli boshqa hukumatlarni ag‘darishdan manfaatdorligi pasaydi.

Eron XIX asr boshlarida bo‘lib o‘tgan ikki yirik urushda Rossiyaga o‘z hududlarining katta qismini yo‘qotdi. 1941-yilda Rossiya, Buyuk Britaniya va Amerika qo‘shinlari tomonidan o‘tkazilgan harbiy harakatlar tufayli Rizo Shoh taxtdan voz kechishga majbur bo‘ldi. Eron xalqining ko‘pchiligi tomonidan qo‘llab-quvvatlangan Oyatulloh Xumayniyning inqilobiy hukumati sakkiz yillik urush (1980-1988) paytida to‘liq qurollangan va qo‘llab-quvvatlangan Saddam Husaynning harbiy tajovuzi bilan katta talafotga uchradi.

Tarixdagi ko‘plab harbiy achchiq tajribalar Eron siyosiy ruhiyatiga shunchalik ta’sir qildiki, Eron o‘z xavfsizligini hech kimning yordamiga tayanmasdan o‘zi saqlab qolishi kerak degan xulosaga keldi. Tarixiy va geografik jihatdan Eron jahon kuchlaridan mintaqaviy qo‘shnilarga kelayotgan xorijiy tahdidlar dengizida o‘zini “yolg‘iz” his qildi. AQSHning Iroq va Afg‘onistondagi harbiy aralashuvi, shuningdek, Fors ko‘rfazi mintaqasi va Markaziy Osiyodagi harbiy ishtiroki so‘nggi o‘n yil ichida Eronning xavfsizlik xavotirlarini kuchaytirdi.

Eronning tashqi siyosati vaqt o‘tishi bilan o‘zgardi. Tarixiy jihatdan mamlakat tashqi siyosatini shakllantirishda geografiya, din, hududiy yaxlitlik bilan bog‘liq tashvishlar, o‘tmishdagi tajribalar, mintaqaviy ustunlikka intilish, global kuchlarning aralashuvi, ichki siyosiy dinamika va resurslar bilan ta’minlanganlik kabi omillarning kombinatsiyasi hal qiluvchi rol o‘ynagan. Islom inqilobidan keyingi dastlabki yillarda Eronning tashqi siyosatiga Eron-Iroq urushi bevosita ta’sir ko‘rsatdi va inqilob asoschisi Oyatulloh Ruhulloh Xumayniy hukmronlik qildi.

Eron inqilobini ochiqdan-ochiq kengaytirish siyosati Oyatulloh Xumayniyning vafotidan keyin dastlabki ikki yil davomida davom etdi, biroq Eronning xalqaro yakkalanishi va ichki

iqtisodiy vaziyatning keskin yomonlashishi Eronning yangi rahbariyatini iqtisodiy islohotlar zarurati va “islom inqilobi eksporti” shiorini ochiq targ‘ib qilishdan bosh tortgan holda murosa yechimlarini izlashga majbur qildi.

Urushdan keyin Eronning siyosiy rahbarlari ko‘proq “ratsional” yondashuvni amalga oshira boshladilar. Pragmatik mulohazalar va “yangi xalqaro ambitsiyalar” xalqaro hamkorlar va ittifoqchilar bilan hamkorlik qilish intilishiga hissa qo‘shdi va Oyatulloh Xomaynining ko‘proq izolyatsiya va inqilobiy tashqi siyosatiga putur yetkazdi. 1989-yil avgust oyida Eron Konstitutsiyasi isloh qilindi, bunda o‘sha paytda siyosiy rahbarlar “ijro etuvchi institutsional konsolidatsiya” sifatida tasvirlangan bo‘lib, tashqi siyosat bo‘yicha qarorlar qabul qilishda prezidentga berilgan vakolatni nominal ravishda oshirdi. Bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri va turli davlat organlarining keng doiradagi vakillarini birlashtirgan konsensus yaratish mexanizmi sifatida Oliy Milliy Xavfsizlik Kengashining tashkil etilishi orqali amalga oshirildi. Shunga qaramay, Ali Xomaniy 1989-yilda Eron oliy rahbari sifatida Oyatulloh Xumayniyni o‘rnini egallaganidan beri u hokimiyatni kengaytirish strategiyasini faol ravishda amalga oshirdi, bu esa unga ma‘muriyat – prezident va uning kabinetiga putur yetkazish va tashqi siyosatni shakllantirishdagi eng nufuzli shaxslardan biriga aylanish imkonini berdi. 1990- va 2000-yillar boshida prezident idorasi “davlatning asosiy tashqi siyosat organi” bo‘lgan, biroq prezident qarorlari hech qachon “boshqa kuch markazlaridan mustaqil holda” qabul qilinmadi. Bundan tashqari, vaqt o‘tishi bilan ma‘muriyatdan tashqaridagi yuqori martabali shaxslar, ularning aksariyati Oliy Rahbarga yaqin bo‘lganlar Eronning tashqi siyosatiga ta’sir qila boshladilar. 1981-yildan 1997-yilgacha Eron tashqi ishlar vaziri bo‘lib ishlagan va o‘shandan beri Ali Xumaniyning tashqi siyosat bo‘yicha katta maslahatchisi bo‘lgan Ali Akbar Velayati alohida ta’sir ko‘rsatgan. Eronning tashqi siyosatini shakllantirishdagi yana bir nufuzli shaxs general-mayor Qosim Sulaymoniy bo‘lib, u o‘limidan oldin Islom inqilobi soqchilari korpusining Quds kuchlari boshlig‘i bo‘lgan va Eronning mintaqaviy strategiyalarini nazorat qilgan.

Nihoyat, iqtisodiy mulohazalar ham Eronning tashqi siyosatini shakllantirishga yordam berdi. Ali Akbar Rafsanjoni Eronda inqilobdan keyingi birinchi shaxs bo‘lib, u o‘zini-o‘zi ta‘minlash strategiyasini o‘zgartirishga harakat qilgan va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar orqali Eronning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuviga yordam bergan. Tehron Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan ko‘rsatmalarga muvofiq xorijiy sheriklik va iqtisodiyotni qayta qurishga ko‘maklashish uchun bir qator siyosatlarni amalga oshira boshladi. Bundan tashqari, Xasan Ruhoniy va Mahmud Ahmadinajod prezidentliklari davrida tashqi siyosat qarorlarini qabul qilish, asosan, sanksiyalarni yumshatishga qaratilgan edi. Mahmud Ahmadinajodning xalqaro miqyosdagi

qarama-qarshilik pozitsiyasi, xususan, tizimning ichki kurashini yashirishga urinish bo'lgan yadroviy dasturga nisbatan Eronga qarshi sanksiyalarning kuchayishiga olib kelgan bo'lsa-da, sanksiyalarni olib tashlash va Eronning xalqaro izolyatsiyasiga barham berish Xasan Ruhoniyning saylovoldi va'dalaridan biri bo'ldi.

Bir qator omillar Eronning geosiyosiy mavqei va mintaqaviy va global siyosatni samarali olib borish qobiliyatini belgilaydi. Ular orasida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, demografik, harbiy, texnologik, diplomatik va boshqalarni ajratib ko'rsatish mumkin. Islom Respublikasining siyosiy modeli diniy va demokratik institutlarning dixotomiyasini o'z ichiga oladi. Tashqi siyosatni shakllantirishda davlat hokimiyatining ikkala tarmog'i ham ishtirok etadi. Eronning tashqi siyosati uchun mas'ul bo'lgan asosiy organlar – Oliy Rahbar, Prezident, Vasiylik kengashi, Tashqi ishlar vaziri, Milliy xavfsizlik kengashi va Majlisdir.

1989-yildan beri prezident va uning idorasi tashqi siyosat bilan shug'ullanuvchi asosiy organ bo'lsa-da, oliy rahbar pirovard natijada tashqi siyosatni tasdiqlovchi shaxs hisoblanadi. Shunday qilib, oliy rahbar vakillik qiladigan diniy institutlar Eron tashqi siyosatini shakllantirishda demokratik institutlardan ustun keladi. Shu bilan birga, Eron tashqi siyosatini ishlab chiqishda oliy rahbar instituti va prezidentlik instituti o'rtasida doimiy raqobat mavjud. Ikki og'irlik markazi o'rtasida vakolatlarning taqsimlanishiga misol qilib keltirish mumkinki, Yaqin Sharqdagi mintaqaviy siyosat masalalari - asosan oliy rahbar g'oyalariga yo'l - yo'riq ko'rsatuvchi Islom inqilobi qo'riqchilari korpusi qo'lida jamlangan, tashqi dunyo – prezident va hukumatning vakolatidir.

Siyosiy elita orasida tashqi siyosatning ikki variantini aks ettiruvchi ikkita asosiy guruh mavjud – konservatorlar va pragmatistlar (yoki islohotchilar). Konservativ doiralar islom inqilobi va islomiy qadriyatlarning o'ziga xosligini saqlab qolish tarafdori bo'lib, islom mamlakatlari bilan aloqa o'rnatishga, AQSH va G'arb bilan aloqalarni cheklashga qaratilgan. Pragmatistlar, o'z navbatida, Eronni xalqaro siyosiy va iqtisodiy munosabatlarga, jumladan, G'arb davlatlari va AQSH bilan yaqinroq aloqaga kiritish orqali davlatning milliy manfaatlarini himoya qilish tarafdori. Mafkuraviy va pragmatik yondashuvlar raqobatiga qaramay, ikkala guruh ham rejimning asosiy tamoyillari, ya'ni mustaqillikni saqlash, xalqaro maydonda tenglik va Eronning xalqaro munosabatlardagi rolini mustahkamlashda qat'iidir.

Mintaqaviy va global miqyosda Eron eng diqqatga sazovor xalqaro aktyorlardan biri hisoblanadi. O'zining geosiyosiy joylashuviga ko'ra Sovuq urush davridan beri buyuk davlatlarning e'tiborini tortib keladi. Islom inqilobi bilan u xalqaro munosabatlarida yangi sahifa ochdi. Eronning tashqi siyosati istiqboli yadroviy dasturi bilan yana bir bor e'tiborga olindi. "Arab bahori" to'liqini Eronning mintaqadagi rolini kuchaytirdi va Suriya inqirozi bilan o'zining

eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi. Eron mintaqaviy va global siyosatda faol ishtirok etmoqchi bo‘lgan “mustaqil va qarshi o‘yinchi”dir. Ko‘p darajadagi noaniqliklar tufayli Eron tashqi siyosatining tahlilida murakkabliklar mavjud.

Eronning tashqi siyosatini tahlil qiluvchi mavjud adabiyotlar Islom Respublikasining uchta epizodga ajratadi.

Birinchi epizodga, ya’ni yaqin yillarda nashr etilgan adabiyotlar Eronning mintaqaviy roli, uning Saudiya Arabistoni kabi mintaqaviy ishtirokchilar yoki global kuchlarga nisbatan muvozanatlash kuchiga asoslanadi. Ikkinchi epizodga Eronning yadroviy intilishi, uchinchi tadqiqot guruhi esa inqilobiy tashqi siyosat bilan bog‘liq. Lusiano Zakkara ta’kidlaganidek, Eron tashqi siyosati “mantiqsiz va oldindan aytib bo‘lmaydigan” va “uning tamoyillari va maqsadlarining radikalligi va ichki qaror qabul qilish mexanizmlarining noaniqligi” bilan izohlanadi. O‘rganishlar Eron tashqi siyosatining asosiy omillari geosiyosiy joylashuv, xavfsizlik muammolari va kuch muvozanati ekanligini taxmin qiladi.

Eron tashqi siyosati bo‘yicha mavjud adabiyotlar asosan ikki jihatga qaratilgan:

birinchisi, Eronning mintaqaviy yetakchilikni doimiy tarzda namoyish etishga intilishi, ikkinchisi inqilobiy mafkura, ilohiyot hamda siyosiy institutlar tomonidan shakllantirilgan Eron davlatining o‘ziga xosligi. Birinchi jihat Shoh davridan to bugungi kungacha davom etadi, ikkinchi jihat esa Islom inqilobi natijasidir. Tadqiqotchilar Daniel Biman, Shahram Chubin va Anaushiravan Ehteshami mintaqaviy yetakchilik uchun motivatsiya inqilobiy islom va fors millatchiligining natijasi ekanligini ta’kidlashadi.

Aksincha, Kayxan Barzegar mintaqaviylik tizimli impulsning natijasi ekanligi, 2001-yil 11-sentyabr voqealari hamda uning oqibatlarini kabi global omillar bilan mustahkamlanganini ta’kidlaydi. Daniel Biman, Shahram Chubin va Anaushiravan Ehteshami uchun iqtisod, geosiyosat, etnik va kommunalizm Eronni ushlab turgan unsurlardir. Rohollox Ramazaniyning fikricha, ikki yirik boshqaruv organi o‘rtasidagi “ichki hokimiyat kurashi” Eronning mintaqaviy hokimiyat maqomini amalga oshirishiga to‘sqinlik qiladi. Uning fikricha, Eronning tashqi siyosatida ikki asosiy dog‘lar mavjud, ular inqilob davrida garovga olish (AQSH) va Iroq-Eron urushi inqirozini hal qilish. Sermin Prezecek Eron tashqi siyosatida hal qiluvchi omillarni rejimning inqilobiy xarakteridan qidiradi, ular antiimperializm, o‘zini-o‘zi ta’minlash, mustaqillik va sionizmga qarshi asosiy qadriyatlar hisoblanadi. Farideh Farhi inqilobiy islomiy mafkura Eron rejimining xavfsizligi, hududiy yaxlitligi va mintaqaviy intilishlarida ko‘rsatilgan mamlakat tashqi siyosatining ustuvorliklarining asosi ekanligiga qo‘shiladi. Rohollox Ramazaniy pragmatizm va mafkura Eron tashqi siyosatining bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan ikki dinamikasi bo‘lib, unda ta’sir muvozanati mafkuradan pragmatizmga o‘tmoqda, degan

argumentni shakllantiradi. Ba'zi olimlar, masalan, Lubna Arshad madaniyat va din qaror qabul qiluvchilar dunyoqarashi, ijtimoiy sharoitiga bevosita ta'sir ko'rsatganligi sababli, tashqi siyosatning asosiy manbalari sifatida ajratib ko'rsatishgan. Abbas Maleki diniy iyerarxiya va parlament demokratiyasini qaror qabul qilish mexanizmi Eron tashqi siyosatiga o'ziga xos ma'muriy ta'sir ko'rsatadi, deb ta'kidlab o'tadi. Shaxram Akbarzoda va James Barri Eronning tashqi siyosati tanlovi eroniylik, islom va shialikka bog'liq, deb ta'kidlaydilar. Shunga qaramay, har bir tashqi siyosat determinanti turli darajalarda yoki muayyan sharoitlarda ishlaydi. Bu Eronning strategik tashvishlari, mintaqaviy va global ta'siri va me'yoriy omillarini o'z ichiga olgan ramka chizishga urinishdir. Eron tashqi siyosatini ham tizimli, ham ichki omillar shakllantiradi, ammo turli kontekstlarda.

Eron 1953-yilgi Jazoir operatsiyasidan beri xavfsizlik tahdidida yashab kelmoqda. Eronning tashqi siyosati global va mintaqaviy raqiblarga nisbatan kuch balansiga javob berish uchun yo'nalgan. Uning geosiyosiy joylashuvi xavfsizlikka tahdidlarni ham, strategik imkoniyatlarni ham yaratadi. Olimlar Eronning mintaqaviy kuchga aylanish intilishi XXI asrning eng muhim voqealaridan biri ekanligini muhokama qiladilar. Biroq ular Eronning xatti-harakati tizimli va mintaqaviy cheklovlarga mos kelmasligi va shuning uchun uning mintaqaviy yetakchi bo'lishiga to'sqinlik qilayotganini ta'kidlaydilar. O'zining o'zaro ta'sirini to'g'rilash uchun davlat o'zi duch keladigan haqiqiy muhitni tushunishi va baholashi kerak. Qaysi kuchni qayerda va qay darajada joylashtirishni hal qilish uchun u o'zining geosiyosiy muhitini taroziga solishi kerak. Raymond Xinnebusch va Anaushiravan Ehteshami Eron mintaqasi siyosatiga yuqori darajada ta'sir ko'rsata oladigan va buyuk davlatlarga nisbatan "realistik o'yin o'ynaydigan" "o'rta darajadagi mintaqaviy kuch" ekanligini ta'kidlaydilar.

2009-yilda ikkinchi muddatga qayta saylangan Eron Prezidenti Mahmud Ahmadinajod ijodiy hamkorlik konsepsiyasiga asoslangan Eronning xalqaro munosabatlarning jahon tizimiga kirishi bo'yicha yangi dasturni amalga oshirishni davom ettirdi. 2008-yilning kuzida batafsil bayon qilingan ushbu tashqi siyosat konsepsiyasi "samarali, moslashuvchan (puya), ta'sirchan va maqsadli siyosat yuritish... xalqaro maydonda [munosabatlarni] yuqori darajaga olib chiqish"ni nazarda tutgan. Ijodiy o'zaro ta'sir konsepsiyasini amalga oshirish bo'yicha faoliyat olti daraja bo'yicha tuzilishi kerak edi:

- xalqaro;
- rivojlanayotgan dunyo;
- islom olami;
- Yaqin Sharq (howar-e miyane);
- qo'shnilar;

- milliy.

Eron Islom Respublikasining tashqi siyosatining asosiy xususiyatlari bo'yicha Eron tadqiqotchilari birlamchi tamoyillarni ajratib ko'rsatishdi, ular orasida birinchi tamoyil odatda: "Hukmronlikni rad etish va zulm bilan kelishmaslik": "Har qanday hukmronlik (salte), zulm (setamgyari) va zulm bilan kelishuvni (setampaziri) to'liq inkor etish va bostirish" haqida. Ushbu tamoyilning bu pozitsiyasi tasodifiy emas. Birinchidan, tashqi siyosat sohasida birinchi tamoyilni qo'llash doimiy ravishda talab qilinib, uning immanent mohiyati va fundamental ahamiyatini belgilab berdi. Ikkinchidan, bu tamoyilning ahamiyati Eron Islom Respublikasi Konstitutsiyasi bilan belgilanadi, uning matnida tashqi siyosiy faoliyatda "hukmronlikka intilish yoki bo'ysunish (saltejui va saltepaiziri)" (152-modda) to'g'ridan-to'g'ri taqiqlangan. "Har qanday zulm va zulmga intilish (setamgara va setamkeshi), hukmronlik yoki hukmronlik bilan kelishuv (saltagari va saltepaiziri)" inkor etiladi (2-modda) va mamlakat hayotining har qanday sohasida "chet el hukmronligi" ga olib keladigan har qanday shartnomalar taqiqlanadi (153-modda). Bundan tashqari, birinchi tamoyilni asoslash uchun Imom Xumayniyning "Islom ahli yo'ldan boradi (maktab), uning mohiyatini qisqacha ikki so'z bilan ifodalash mumkin: "Zulm qilmang va zolimlardan bo'lmang, "Chunki Alloh taolo" kofirlardan biriga (kofir) musulmonlar ustidan hukmronlik bermadi va shuning uchun musulmonlar ularning zulmlariga rozi bo'lmasliklari kerak". Ko'rib chiqilgan uslubiy "birinchi" tamoyildan kelib chiqadigan muhim oqibatlar:

a) islomiy bo'lmagan mamlakatlar bilan hamkorlikda hukmronlikka yo'l qo'ymaslik;

b) dunyoda mavjud bo'lgan takabburlik (estekbar) va zulm (zolm), hukmronlik (salte) va adolatsizlik rejimiga qarshi kurash.

Shunday qilib, Eron tashqi siyosatini barcha sohalarda amalga oshirishda eng muhim ustuvor yo'nalishlar belgilandi. Yuqorida aytilganlar "Hukmronlikni inkor etish va zulm bilan kelishmaslik" birinchi yo'nalish asosida Eron tashqi siyosatining global jihatini shakllantirdi, uning kristallanishi Mahmud Ahmadinajod davrida yuz berdi.

Shu bilan birga, zamonaviy Eron diplomatiyasining xususiyatlarini tushunish uchun muhim bo'lgan quyidagi holatni ta'kidlash zarur. Eron tashqi siyosati konseptualizmi asosidagi islomiy mantiqiy asos zamonaviy Eron tashqi siyosati faoliyatining matritsali xususiyatiga ishora qiladi, uning asosiy xususiyatlari birinchi tamoyilga muvofiq belgilanadi va nafaqat global, balki mintaqaviy va mahalliy darajada amalga oshiriladi.

Eron tashqi siyosatining tegishli yo'nalishini belgilab bergan ikkinchi tamoyil "Zulmga qarshi (zolmsatizi), adolat uchun (edalathaxi), takabburlikka (estekbarsatizi) qarshi kurash" edi. Adolatsizlikka qarshi kurashga munosabat islomdan oldingi davrlardan eronliklarning an'anaviy qadriyati hisoblanib, mustamlakachilikni rad etish haqidagi qoida bilan to'ldirilib, Eronning

zamonaviy tashqi siyosat ritorikasiga takabburlikka qarshi kurash sifatida kirib keldi. Eron tashqi siyosati sohasidagi ikkinchi tamoyilga muvofiq, takabburlikka qarshi kurash yoʻnalishi shakllantirildi.

Eron tashqi siyosatining uchinchi tamoyili, qoida tariqasida, “Ozodlik va ozodlik harakatlarini qoʻllab-quvvatlash” tamoyili deb ataladi. Ushbu tamoyil asosida Eron Islom Respublikasining tashqi siyosatidagi ikkinchi yoʻnalish shakllantirilib, u Eron Islom Respublikasi Konstitutsiyasiga (154-moddasi; 3-moddasi, 16-band) Qurʼon (Niso surasi, 75-oyat) va R.Xumayniyning tegishli bayonotlari bilan mustahkamlandi.

Eron tashqi siyosatining toʻrtinchi tamoyili “Musulmonlarni qoʻllab-quvvatlash va himoya qilish” tamoyili edi. Uning negizida dunyo musulmonlari yagona Ummatni tashkil etganligi sababli Eron tashqi siyosatining navbatdagi yoʻnalishi shakllandi. Islom hukumati (doulat-e eslami) bunday hukumatning musulmonlar oldidagi “qardoshlik kelishuvi” burchini bajara turib, ularni qoʻllab-quvvatlashi va himoya qilishi shart (bu holatda ular odatda Eron Konstitutsiyasining 3- va 159-moddalariga murojaat qiladilar).

Eron tashqi siyosatining tegishli yoʻnalishini belgilab bergan beshinchi tamoyil “Tinchlik bilan birga yashash va tinchlik uchun kurash” edi. Eron tashqi siyosati mutaxassislari beshinchi tamoyilga alohida eʼtibor qaratdilar, chunki ularning fikricha, Eronning oʻz davlatini himoya qilishga va tashqi siyosat muammolarini tinch yoʻl bilan hal qilishga qaratilgan tinchliksevar tashqi siyosatining mohiyati mana shu yerda yaqqol namoyon boʻladi. Ayniqsa, xalqaro va mintaqaviy darajada tinchlik va barqarorlik tashqi siyosatning meʼyori, urush esa bundan mustasno ekani alohida taʼkidlandi.

Oltinchi tamoyil - “Mamlakatlarning ichki ishlariga aralashmaslik va oʻzaro hurmat” - beshinchi tamoyilni amalga oshirish uchun davlatlar oʻrtasidagi urushning oldini olish uchun zarur deb hisoblangan va “masofaviylik siyosati” (eʼtezal) yoki “betaraflik va aralashmaslik” sifatida talqin etilgan. Qurʼondagi “eʼtezal” dan foydalanish Eron tashqi siyosatining oltinchi tamoyilining islomiy mantiqiy asosini koʻrsatadi (Niso surasi, 90 va 91-oyatlar).

Eron tashqi siyosatining tegishli yoʻnalishini belgilab bergan yettinchi tamoyil - “Shartnomalar va xalqaro qonunlarga rioya qilish”. Bu tamoyilning islomiy mantiqiy asosi islomiy “shartnomani bajarish” (vafoi be ahd) tamoyiliga borib taqaladi, bu esa shaxsiy, ijtimoiy va siyosiy darajalarda belgilangan va zarur boʻlganda qoʻllaniladi. Shuni taʼkidlash kerakki, tarixda bu tamoyil arablar tomonidan bosib olingan mamlakatlarning musulmon boʻlmagan aholisi bilan munosabatlarda amalga oshirilgan va bu VII asrda arab xalifaligining shakllanishini koʻp jihatdan taʼminlagan.

Eron tashqi siyosatining ko‘rib chiqilgan yettita asosiy tamoyillari izchil, islomiy asosda, yaqqol matritsa xarakteriga ega bo‘lgan tashqi siyosat konseptualizm tizimini tashkil etadi. Ushbu matritsaga muvofiq Eron Islom Respublikasi tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlari shakllantirilib, ular global, mintaqaviy va mahalliy darajada amalga oshiriladi.

“Shia hiloli” strategiyasi: Strategiya Eron geosiyosatining asosiy bosh g‘oyasi hisoblanadi. Bu g‘oya mintaqadagi shia-sunniy kuchlarini taqsimlash raqobatiga asoslangan. Bu Eronning Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada (MENA) buyuk kuchlar mavjudligini muvozanatlashtirishga, bir vaqtning o‘zida mafkuraviy va pragmatik maqsadlarni amalga oshirish imkonini beradi. Diniy va madaniy aloqalar Eronning mintaqadagi faol ishtirokini ta‘minlaydi. Sobiq Misr prezidenti Husniy Muborakning ta‘kidlaganidek, Yaqin Sharqdagi shialar o‘z mamlakatlariga qaraganda Eronga ko‘proq sodiqdirlar” [Ilovaga qarang].

Kayxan Barzegar fikricha “arab elitasining o‘z mamlakatlaridagi aholiga Eron shia ta‘siridan qanchalik qayg‘urayotganini” ko‘rsatmoqda. Eronning Saddam Husaynga qarshi muvozanatni saqlashi uzoq vaqt davomida Fors ko‘rfazi davlatlari bilan yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatlarning oldini oldi. Bugungi kunda Eronning Iroqdagi keng ta‘siri yangi geosiyosiy qarama-qarshiliklarni ko‘rsatmoqda. Fors ko‘rfazi hamkorlik kengashi (GCC) va Eron bugungi kunda yuzma-yuz qolmoqda va Livan Suriya orqali Eronga oson yetib borishi mumkin. Agar yarim oy strategiyasi to‘g‘ri ishlasa, Eron bir necha darajalarda kuch ustunligiga ega bo‘ladi. U mintaqaviy masalalar bo‘yicha siyosatni belgilash vositalariga ega bo‘ladi, xoh u energetika siyosati, xoh iqtisod, xoh Isroilni yoki sunniy raqib Saudiya Arabistonini o‘z ichiga oladi. Eron Amerika harbiy kuchiga qarshi muvozanatni saqlay olmadi, biroq mintaqadagi siyosiy ta‘sirini kuchaytirish orqali bo‘shliqni qisqartirdi.

Eron Suriyada o‘z kuchini mustahkamlay olsa va Livandagi Hizbulloh orqali o‘z ta‘sirini o‘tkazsa, mintaqaviy gegemonlikni ta‘minlaydi. Natijada Eron Xamasga (Falastin) geografik yaqinlik orqali arab-isroil mojarosiga aralasha oladi. Bu aloqa, shuningdek, Eronning Isroil va bilvosita AQSh bilan qarama-qarshiligining asosini tashkil qiladi, Eronning operatsion qobiliyati Livan Hizbullohi va Islom inqilobi qo‘riqchilari korpusining Quds kuchlari orqali amalga oshiriladi.

Qizil dengiz va Yaman kabi mintaqaning chekka chekkalariga kelsak, Eron shia jamoalariga operativ imkoniyatlar uchun homiylik qilishni afzal ko‘radi. Eronning yana bir muhim qo‘shnisi Turkiyadir. Ikkala davlat ham mintaqaviy gegemonlikka intilmoqda, garchi Turkiya shia hiloli ichida emas, Eron esa Turkiyaga o‘z ta‘sirini kengaytirishga harakat qilmayapti. Anqara va Tehron Suriyada bir-birlari bilan to‘qnash kelishadi, ammo tomonlar

dushman emas, ular diplomatik muloqotni davom ettirmoqdalar va hatto Suriya inqirozini hal qilish uchun hamkorlik qilmoqda.

XULOSA

Eron geopolitikasi xavfsizlikni saqlash va mazhablararo bo'shliqlarni manipulyatsiya qilish va Isroil, Saudiya Arabistoni va AQShga qarshi muvozanatni saqlash orqali kuchni kengaytirishga asoslanadi. Bular Eron geopolitikasi va tashqi siyosati oldidagi asosiy to'siqlardir.

Shia aloqasi orqali Eron Iroqning Haydar al-Abadiy hukumati bilan yaqin aloqalar o'rnatishga muvaffaq bo'ldi. Bu ittifoq orqali Eron AQSh nazoratini olib tashlashga muvaffaq bo'ldi va Iroqdagi ta'sir koordinatoriga aylandi. Suriyaga kelsak, Bashar al-Assad hukumatining mavjudligi Eronning kuchlar muvozanatining kuchli elementidir. Suriya bilan ittifoq Eronga Suriyadagi muxolif kuchlarni qo'llab-quvvatlovchi Saudiya Arabistoni boshchiligidagi blokga qarshi mustahkam qal'a bilan ta'minlaydi. Shunga o'xshash muvozanat Yamanda ham kuzatilmoqda, u yerda Saudiya/Amirlik harbiy kompaniyasi Tehron tomonidan qo'llab-quvvatlangan hutiyarga qarshi olib borilmoqda. Mazhablararo kuchlar muvozanatini kuzatish oson, ayniqsa Livan siyosatida, Eron Hizbulloh orqali ta'sirchanligicha qolmoqda.

Buyuk kuchlar muvozanatiga kelsak, Eron Xitoy va Rossiya bilan diplomatik aloqalarga ega. Eron ikkala davlat bilan ham o'xshash strategik qarashlarga ega. Biroq, Xitoy bilan aloqa darajasi AQShga qarshi kurashni yaratish uchun yetarli emas. Suriyada Eron va Rossiya Bashar al-Assad rejimini qo'llab-quvvatlash uchun samarali hamkorlik qilmoqda. Yamanda Rossiya-Eron aloqalari Eronning hutiyalarni qo'llab-quvvatlashi tufayli keskinlashgan. Afg'onistonda tomonlar Tolibonni yangi paydo bo'layotgan siyosiy kelishuvga qo'shish borasida turlicha yondashuvlarga ega.

Eron rahbariyati milliylikni Eron mustaqilligining ajralmas qismi sifatida aks ettiradi. Shuning uchun, Oyatulloh Xumayniydan tortib, Ali Akbar Rafsanjoni, Muhammad Xotamiy, Mahmud Ahmadinajod va Xasan Ruhoniygacha barcha siyosiy arboblarning o'zlarining davrlaridagi tashqi siyosatga milliylikni kiritishni ma'qul ko'rdilar. Eroniylik tushunchasi eng keng qamrovli yondashuv bo'lib, tildan tortib dingacha, etnik kelib chiqishidan tortib tarixgacha, madaniyatgacha bo'lgan barcha elementlarni o'z ichiga oladi.

1953-yildagi Jazoir operatsiyasiga olib kelgan norasmiy imperialistik hukmronlik va xorijiy intervensionizm tarixi Eron rahbariyatiga saboq berdi: boshqaruv rejimni har qanday chet el aralashuvidan, ayniqsa G'arb ta'siridan saqlab qolishi kerak. Milliylik Eron siyosatida Eron mustaqilligining qat'iy pozitsiyasi, bo'ysunmaslik vositasi sifatida ishlaydi. Pragmatizm va milliylik Eron tashqi siyosatining ikkita elementi bo'lib, ular muqobil ravishda ishlatiladi.

Tahdidlar milliylikni qo'zg'atadi, pragmatizm barqarorlik va tinchlik sharoitida qo'llaniladi. Milliylik, umuman olganda, ayrim davlatlarga qarshi qarama-qarshilik yondashuvini yuzaga keltiradi. Shunga ko'ra, Eron rahbarlari AQShni "buyuk shayton", Isroilni esa "kichkina shayton" deb atashadi. Yaqin Sharqda Amerika qo'shinlarining mavjudligi ortiqcha tashvishga sabab bo'lmoqda.

Bundan tashqari, P5+1 guruhi bilan yadroviy muzokaralar chog'ida AQSh rasmiylari yadroviy inqirozni hal qilish uchun "barcha variantlar stolda" deb tez-tez takrorlab, Eronga tahdid qildi. Eron o'z mustaqilligi xavf ostida qolganini qanchalik ko'p his qilsa, milliylik darajasi shunchalik oshib boradi. Boshqacha qilib aytganda, Eron milliyligi ehtiyotkorlikka asoslangan, davlatchilikning asosiy ustunlari bo'lgan suverenitet va hududiy yaxlitlikning kafolati sifatida qaraladi. Eron milliyligi Eronning ko'p millatli xarakterini tan oladi. Demak, eroniylik boshqa etnik guruhlarining sadoqatini ta'minlash uchun keng qo'llaniladigan milliy yondashuvdir. Jumladan, Ozarbayjonda Elbulfez Elchibey (Abulfaz Gadirgulu o'g'li) boshqaruvida kuchayib borayotgan turk millatchiligi Eronning hududiy yaxlitligiga tahdid sifatida qabul qilindi. Eron milliyligi Erondagi turk (ozari) aholisini ozarbayjon ta'siridan himoya qilishga yordam berdi.

Shia mafkurasi oddiy bo'linishni amalga oshiradi: "zolim va mag'rur kuchlar hamda mazlum xalqlar". Eronga ko'ra nafaqat AQSh va Angliya, balki Yaqin Sharqning aksariyat mamlakatlari ham zolimdir. Inqilobning eksporti adolatsiz va noqonuniy boshqaruvlar o'rniga mustaqil va adolatli islomiy boshqaruvni olib kelishni nazarda tutadi. Qarshilik ezilgan jamoalarni qutqarishning kalitidir. Shunga qaramay, Eron mazhablararo siyosat yuritishni qabul qilmaydi. Tehron uchun sunniy Falastin va Xamasni qo'llab-quvvatlashi ularning mazhabsiz tashqi siyosatining isbotidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Turkish, Russian, Iranian presidents to meet in Turkey in April". // Hürriyet Daily News, February 20, 2018, accessed March 15, 2018. // URL: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-russian-iranian-presiden>.
2. Anoushiravan Ehteshami. "The Foreign Policy of Iran" in The Foreign Policies of Middle East States. // Boulder, CO: Lynne Rienner, 2002. – P. 283-309.
3. Constitution of the Islamic Republic. // Encyclopedia Iranica, October 28, 2011. // URL: <https://iranicaonline.org>.
4. Daniel Byman, Shahram Chubin, Anoushiravan Ehteshami, and Jerrold D. Green. Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era. // Santa Monica. CA: RAND Corporation, 2001. // URL: https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320.html.

5. Dehgani-Firuzabadi. Foreign policy of the Islamic Republic of Iran. – Tehran: Samt, 2010. – P. 130. [in Persian]
6. Fakhreddin Soltani and Reza Ekhtiari Amiri. Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution. // Journal of Politics and Law 3, 2010. – P. 203.
7. Farideh Farhi and Saideh Lotfia. “Iran’s Post-Revolution Foreign Policy Puzzle,” Worldviews of Aspiring Powers: Domestic Foreign Policy Debates in China, India, Iran, Japan and Russia. 2012. – P. 118.
8. Karim Sadjadpour. The Supreme Leader. // United States Institutes of Peace, August 1, 2015. // URL: <https://iranprimer.usip.org/resource/supreme-leader>.
9. Kayhan Barzegar. “Iran and the Shiite Crescent: Myths and Realities”. // Journal of World Affairs 87. 2008. – P. 89.
10. http://www.iranreview.org/content/Documents/Regionalism_in_Iran_s_Foreign_Policy.html
11. Lubna Arshad. “Internal Dynamics of Iran's Foreign Policy”. // Pakistan Horizon 57, no. 1.2004. – P. 47-53.
12. Luciano Zaccara, “Iran’s Permanent Quest for Regional Power Status” in Diplomatic Strategies of Nations in the Global South. New York: Palgrave Macmillan, 2016. – 184 p.
13. Moulana Hamid, Mohammadi Manouchehr. Iran's foreign policy under the government of M. Ahmadinejad. – Tehran: Nashr-e dodgostar, 2008. – P. 116-130. [in Persian]
14. Mubarak’s Shia remarks stir anger”. // Aljazeera, April 10, 2006. accessed March 11, 2018. // URL: <https://www.aljazeera.com/archive/2006/04/200849132414562804.html>
15. Rakel Eva Patricia. Power, Islam, and political elite in Iran: a study on the Iranian political elite from Khomeini to Ahmadinejad. // Leiden, Brill, 2009. – P. 269.
16. Ramazani R.K. “Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy”. // The Middle East Journal 58, no. 4. 2004.
17. Rouhollah K. Ramazani. Iran's Foreign Policy. // U.S. Department of State, Washington D.C. Office of External Research, 1981.
18. Sermin Przeczek. “Iran's Foreign Policy under President Rouhani: Pledges versus Reality”. // Middle Eastern Analysis / Ortadogu Analiz 5, no. 57. 2013. – P. 64-71.
19. Shahram Akbarzadeh and James Barry. “State Identity in Iranian Foreign Policy”. // British Journal of Middle Eastern Studies 43, no. 4. 2016. – 617 p.
20. Асатрян Г. Власть Аятолло. Как Иран стал сверхдержавой региона и в чем он не хочет уступать Москве // TACC axborot agentligi, 1 aprel 2019. // URL: <https://tass.ru/opinions/627381>.

21. Окунев Д. “Священная оборона”: как Саддам воевал с Аятоллой Хомейни. Центр военно-политических исследований МГИМО. // URL: <http://eurasian-defence.ru/?q=node/47633>.

22. Хайдаров А.А. Центральная Азия во внешней политике исламской республики Иран. Автореф. дис. ...д-ра полит. наук. – Т., 1996.